

DE DRENTSCHE ESSCHEN.

DOOR

H. TIESING.

Wie de Drentsche dorpen met hun meestal eigenaardig en vaak zoo hoog geroemd natuurschoon bezocht heeft, die heeft ook de Drentsche korenessen gezien, welke die dorpen en gehuchten omgeven en daarmede een geheel vormen. Dit geheel is de bewoonde en bebouwde plek, omgeven door eene groote woeste en in den natuurstaat verkeerende landstreek, eene groote oppervlakte, die ons het werk toont van de voorgelachten, te merkwaardiger tegenover het nog grootere woeste veld, dat door alle eeuwen heen met rust werd gelaten. De korenesch is de tot levens- en groeikracht gewekte bodem, welke aan de bewerkers van vroegeren en lateren tijd een bestaan opleverde, terwijl het omliggende heideveld bijna niets voortbracht.

Wanneer wij ons het gebied van een dorp of gehucht in zijn geheel, of wel dat van eene Drentsche boerschap voorstellen, dan komen wij tot de zoogenaamde marke, bestaande uit de plaats zelf met al hare gronden, hetzij die al of niet in cultuur zijn gebracht. Het dorp of gehucht met het omliggende korenland, de esch genaamd, is van die marke het voornaamste, het meest intensieve gedeelte, de grond, die met het leven en het bestaan der Drenthenaren in het nauwste verband staat, de bodem, die vroeger bijna alleen het kapitaal heeft uitgemaakt dat Drenthe aan grondwaarde bezat, welke waarde verband houdt met die der producten welke de grond voortbrengen kan.

Het zijn dan de Drentsche bouwgronden, die wij in verband met de woonplaatsen (dorpen of gehuchten), willen beschouwen als het deel van den Drentschen bodem dat in vroegeren tijd het meeste voordeel opleverde. Voor het bestaan der bewoners van het platte land en op zandgrond was dit langen tijd het meest onmisbare en van het Drentsche grondgebied alzoo het meest belangrijke deel. Hebben de veengronden in lateren tijd meer de aandacht getrokken en meer waarde verkregen, de eschgronden waren voor de dorpen

van grooter belang. In den tijd toen de groenlanden als gemeenschappelijke en onverdeelde weiden gebruikt werden en de heidevelden en venen nog woest en ledig lagen, waren de esschen reeds verdeeld in bouwakkers en had ieder daarvan zijn eigen deel in gebruik.

Wanneer wij nu den onregelmatigen driehoek, die Drenthe heet, beschouwen als eene provincie, waarvan de groenlanden en veengronden verreweg het kleinste deel uitmaken, dan blijft als het grootste deel datgene over wat meest uit heidegrond bestaat, waarop hier en daar de groote plekken zeer onregelmatig verspreid liggen, welke de door ons bedoelde dorpen en gehuchten met hun bouwland zijn. Deze oppervlakten met hier meer regelmatigen, daar hellenden en ginds weer rijzenden bodem zijn meestal van zeer onregelmatigen vorm, meer dien van een cirkel dan van een driehoek of vierkant nabij komende, in welks midden ongeveer het dorp of gehucht ligt.

Wij denken dan terug aan den tijd, waarin die dorpen en gehuchten zich nog in den toestand hunner wording bevonden, toen de Drentsche korenesschen werden ontgonnen. Zeker is dit zeer langzaam in zijn werk gegaan en zal het jaren hebben geduurd, voor eene plaats, die nu van b. v. 15 tot 40 woonhuizen telt, tot dit aantal is gekomen. Want bij elk woonhuis behoorde eene zekere hoeveelheid bouwland, grooter of kleiner naarmate de woning grooter of kleiner en het bedrijf van den bewoner van meer of minder omvang was. Had b. v. de eerste bewoner voor zijn bedrijf genoeg land, dan zou hij daarvan niet licht aan den buurman afstaan die naast hem kwam wonen, maar veeleer ook dezen tot ontginning aansporen, zodat er bij twee bewoners ook tweemaal zoo veel grond in gebruik kwam. Bij den voortgang van dit stelsel is het te denken dat het ontginnen eerst langzaam, later, bij eene snellere toeneming der bevolking, ook sneller in zijn werk is gegaan. Verdeeling van grond bij erfopvolging stelde voor ééne boerderij met groot bedrijf en veel land meerdere kleinere. Die kleinere boeren zullen, om hunne bestaansmiddelen te vermeerderen, weer grond hebben ontgonnen en alzoo tot de vergrooting der esschen hebben bijgedragen. Het getal woonhuizen stond dus altijd in eenig verband met de hoeveelheid ontgonnen grond op de essch, die nog meer werd uitgebreid ter plaatse waar de bodem voor cultuur eenige geschiktheid bezat, die minder in omvang toenam waar de natuurlijke gesteldheid van den grond ongunstiger was. Zoowel deze als andere voor ons onbekende oorzaken zullen er toe hebben bijgedragen, dat in het eene dorp of gehucht meer groote, in het andere meer kleine landbouwbedrijven ontstonden.

Bij de grootste boerderijen had men vroeger van 16 tot 20 Hec-

taren bouwland. Het is moeilijk na te gaan omstreeks welken tijd de meeste bouwvakkers werden aangelegd, maar vrij waarschijnlijk dat daaraan in de 18de en 19de eeuw niet meer zooveel werd gedaan als vóór dien tijd. De allergrootste boerderijen, de zoogenaamde zes- of achtpaards-plaatsen, bestonden in de 18de eeuw niet meer. Misschien waren zij voor een geregeld bedrijf te groot en werden zij bij erfopvolging verdeeld, waardoor de plaatsen van 8 tot 12 Hectaren, de zoogenaamde vier-paardsplaatsen en nog kleinere ontstonden, die beter bevielen, omdat er de arbeidskrachten wel voor beschikbaar waren, wat met de eerste allicht niet het geval zal zijn geweest, omdat er geen arbeidende stand was zoo groot als in lateren tijd. Zoo zal de ontginning van woesten grond tot bouwland tot stilstand zijn gekomen. Misschien zullen ook de opbrengsten meer wisselvallig zijn geworden, zoodat men naar andere middelen tot verbetering van het landbouwbedrijf heeft uitgezien. Men heeft huur geëischt van het oude bouwland, men werd in de landschapsbelastingen aangeslagen naar het landgebruik, de kerk heeft hare pachten en tienden geëischt. De Drenthenaren, die het belang van de veefokkerij ook in verband met de esschen en den korenbouw beter leerden kennen, zullen toen meer aan groenlandverbetering, aan het afwateren van de gemeene weiden, aan het aanleggen van hunne hooilanden zijn begonnen. Ruim 150 jaren geleden werd het veenbranden ingevoerd (Zie blz. 383 jaargang 1903 van het Alb. d. Nat.) waarmede de veenboekweit- en de raapzaadcultuur eene ongekende uitbreiding verkregen, hetgeen de uitbreiding der esschen tegenhield, maar het onderhoud, de verbetering van de kwaliteit der gronden zal hebben bevorderd, omdat veel veenboekweit verbetering in den toestand der veevoeding bracht, wat ook voor de mestbereiding van belang was, omdat veel boekweit- en raapzaadstroo het produceeren van veel stalmest bevorderde. De eschgronden zijn in het algemeen arm aan phosphor en behoorlijk voorzien van kali, en men denkt dat dit laatste een gevolg is van de ruime stalmestbemesting van vroegeren tijd, van de vermeerdering van kali in boekweit- en raapzaadstroo, terwijl het verlies aan phosphor, door de zaadvorming onvoldoende wordt aangevuld. Zoo heeft men met de bewerking van groenlanden en veengronden het evenwicht in stand gehouden en was eene voortgaande uitbreiding van de eschgronden niet meer te wachten. Het bouwland was als het naastbijgelegen op den hoogen bodem, zonder gevaar voor overstrooming, de meest intensieve grond en het oude huurstelsel van Drenthe, waarop wij nader terugkomen, wijst ons

daar op, zoodat men toen veel minder belang in het groenland en den veengrond heeft gesteld dan in latere eeuwen.

De ligging van de bouwakkers op de esschen en de verdeeling van die gronden wijzen op een aanleg waarbij niet het minst aan eenig stelsel is gedacht en waarbij alles zeer willekeurig is toegegaan. We vinden hier geene verdeeling in blokken of hoofd-afdelingen, zooals die in de heidevelden, omstreeks 1850, plaats had (Zie bldz. 345 jaargang 1905 van dit tijdschrift) of zooals in de venen, waar elk veenslag, naar gelang van de grootte der veenmarke, van 8 tot 14 Hectaren groot werd. Op de voor eschgrond bestemde gronden schijnt ieder wel de spade in den grond te hebben gestoken of met den ploeg te zijn begonnen met het ontginningswerk, ter plaatse waar het hem goed dacht. Bouwakkers werden aangelegd, waarvan de maatsoppervlakte werd bepaald bij mudden lands, geregeld naar de hoeveelheid zaaigraan die men voor elken akker noodig achtte, zoodat b. v. een mudde lands ongeveer 28 Aren heeft, waarin een H.L. rogge wordt gezaaid. Dat is veel zaaikoren, maar de Drenthenaar hield van dik zaaien om een dichten stand van het gewas te bekomen en de meening, dat een mudde lands een mud zaaikoren toekomt, was tot voor 20 jaren nog zeer algemeen. Deze hoeveelheid was echter het maximum en een oude boer te Buinen, voor ongeveer 40 jaren overleden, telde ieder jaar het aantal korrels die den inhoud vulden van den zilveren vingerhoed van zijne vrouw, om naar dit aantal te oordeelen over de hoeveelheid zaaikoren per mudde lands.

De grootste bouwakkers die er thans nog op de Drentsche esschen bestaan, zijn die van vijf tot zeven mudden lands, doch hun aantal is zeer gering, terwijl het niet zeker is dat zij van oudsher zoo groot waren, omdat zij door aankoop van belendende perceelen kunnen zijn vergroot. De kleinste zijn die van $\frac{1}{2}$ à $\frac{1}{4}$ mudde lands, meer bekend onder de maatsoppervlakte bij »spinden«, want een spind is het $\frac{1}{16}$ deel van de oude mudden, vóór 1816 in gebruik, zoodat vier spind lands dan pl. m. 7 Are is. Het vierde deel van een mud heet hier een schat (25 L. volgens de nieuwe, 20 L. volgens de oude mudden) zoo dat $\frac{1}{4}$ mudde lands hier een schat lands heet.

De richting, waarin de akkers liggen, is in de verschillende deelen der esch zeer verschillend. Hier ziet men eenige evenwijdig in Oost-Westelijke, daar weer een blok aan de eerste grenzende in Noord-Zuidelijke richting liggen. De kadastrale bladen der gemeenten geven ons van de esschen eene voorstelling, waarop wij zelden meer dan twee of drie even groote en gelijkvormige bouwakkers naast elkander vinden, en toonen dat er vele onregelmatige akkers zijn, aan het

eene einde breeder dan aan het andere, hetgeen voor de bewerking met den ploeg lastig is. Dit wijst er op dat er bij den aanleg van de esschen geene geregelde en aaneensluitende ontginning plaats had, maar dat de eerste akkers als verstrooid in het veld lagen, waarin latere ontginningen de perceelen deden ontstaan, wier vorm niet de algemeene langwerpig vierkante werd. Een fraaigevormde akker van b. v. 150 tot 200 M. lengte en 30 tot 40 M. breedte, wiens grenzen evenwijdig loopen en wier oppervlakte van het westen naar het oosten enkele Meters helt, opdat hij van den ochtendzonneshijns profiteeren kan, wordt door den Drentschen boer op hoogen prijs gesteld en bij publieken verkoop altijd eenige procenten duurder betaald dan de onregelmatige akker. Voorts stelt de eigenaar het op hoogen prijs zijn land op niet al te grooten afstand van het dorp of gehucht te hebben, waardoor de mestaanvoer minder bezwaarlijk en tijdroovend is, zoodat er van het land wordt gezegd dat het den haan moet hooren kraaien. Het allernaaste land wordt soms weer minderwaardig geacht, omdat het gewas er eenig nadeel ondervindt van de schaduw van het dorpsgeboomte en uit de omstandigheid, dat het gewas daar per hok minder koren levert, wil men afleiden dat die boomen of het gemis van zonneshijns nadeelig is voor de verspreiding van het stuifmeel van het bloeiend graangewas. In sommige esschen hebben de meeste akkers eenen eenigszins ronden vorm, in andere zijn ze meer egaal. Dit is het gevolg van de bewerking met den ploeg, waarop wij straks terugkomen.

De grootte der esschen staat natuurlijk in verband met de grootte van het dorp of gehucht waartoe zij behooren en met den omvang van het bedrijf der inwoners. Zoo kan men in eene plaats, waar 20 woonhuizen staan, eene ongeveer even grootte of nog grotere korenesch vinden dan in eene andere met 40 à 50 woonhuizen. In de laatstbedoelde dorpen of gehuchten heeft men dan meer huisgezinnen, die een klein landbouwbedrijf hebben. Geheel zonder landbouwbedrijf en alzoo zonder bouwland vindt men er in de gehuchten geen enkele. In de kerkdorpen was het vroeger evenzoo en ook de meeste timmerlieden, smeden, schoenmakers en andere ambachtslieden hebben thans nog hun klein landbouwbedrijf. Zij, die er daar nu geheel zonder zijn, hebben altijd nog eenigen tuingrond in gebruik, doch hun getal is niet meer dan 5 tot 8 procent. Die tuingrond is voor hen noodzakelijk omdat hier geene groenten, nieuwe aardappelen, enz. te koop zijn. Doch hierin komt ook al verbetering. Vroeger had ook elk dorpspredikant, burgemeester, dokter, notaris, enz. eenige landbouw en veehouderij, wat nu niet meer het geval is.

De grootte der korenesschen wisselt af van 50 tot 200 Hectaren. Vaak zijn ook de korenesschen van twee gehuchten aan elkander verbonden of hebben twee plaatsen tezamen een korenesch. Waar er bij eene boerderij b.v. 30 mudden lands of ruim 8 Hectaren bouwland behoort, vindt men dat op de esch verdeeld in 25 tot 30 perceelen, waarvan sommige grooter, andere kleiner zijn dan een muddelands en die niet aaneen maar door het andere bouwland verspreid liggen. Bijna elke boer heeft bouwland liggen in elk gedeelte van de esch, onder het naastbij- en het verstaafgelegene. De grootste afstanden van de huizen tot de akkers zijn die van 10 tot 20 minuten gaans.

Wie voor het eerst eene Drentsche korenesch ziet, zal het moeielijk schijnen dat ieder zijne eigene akkers terugvindt, vooral in den zomer, wanneer ongeveer het $\frac{7}{8}$ deel van al dat land, met winterrogge bezet, eene overal overeenstemmenden aanblik oplevert. Voor den landbouwer is dat geen bezwaar; hij vindt het land, dat hij jaarlijks bewerkt en waarvan hij den oogst inhaalt, gemakkelijk terug. Ook hebben alle bouwakkers hunne namen, waaronder zeer algemeene, die op vele esschen voorkomen, en bijzondere. De meeste korenesschen hebben hunne Kerkakkers, Kampakkers, Veldakkers, Molenakkers, Poelakkers, Steegakkers, enz. Andere algemeen voorkomende namen zijn die van Kortebosch, Langebosch, Notenbosch, Dalkamp, Veldkamp, Oude Kamp, Bocht, Helling, Wijdeweg en dergelijke, terwijl ons als meer bijzondere plaatselijke benamingen van bouwakkers bekend zijn die van Bessenberg, Meertenschijn, Bloemendal, Kijk in het veld, en zelfs heeft men op de esch te Borger: Arms en Bongeltjes, te Ees: Zes heeren en Tonnebiers, enz. Hebben twee akkers van een boer dezelfde benaming, hetgeen kan zijn wanneer zij in een-zelfde gedeelte van de esch liggen, dan worden zij weer onderscheiden in de Groote en de Kleine of in de Voorste en Achterste Veldkamp of Poelakker. Boerenknappen leeren heel spoedig de namen van al die bouwakkers kennen en hen opzoeken, en sommigen kennen deze alle nog beter dan de namen van de elf provinciën van Nederland. De conservatieve Drentsche boer stelt het onderwijs op niet zeer hoogen prijs en zou geene andere leervakken willen invoeren dan lezen, schrijven en met geheele getallen uit het hoofd te rekenen, maar wanneer zijn 13 à 14-jarige zoon niet de benamingen en de ligging van al zijne bouwakkers kende, zou hij dit zeer betreuren. Hij zelf kent de geaardheid en de eigenschappen van elken akker in het bijzonder; hij weet waar het vroegst en waar later dient te worden gezaaid, waar de nachtvorsten in April en Mei het gevaarlijkst

zijn, enz., en hij weet zonder aantekening de vruchtwisseling van het land goed te onthouden, hoewel er hieraan te weinig gedaan wordt, want het meeste bouwland wordt zes à acht jaren achtereenvolgend met winterrogge tegen één jaar met een ander gewas bepoot of bezaaid.

Voor de instandhouding der bouwakkers is het noodig jaarlijks aan te brengen eene hoeveelheid van acht wagenvrachten stalmest voor winterroggeteelt, van ongeveer twaalf wagenvrachten voor aardappelteelt en van zes wagenvrachten voor boekweitteelt. Vraagt men nu hoeveel Kilo's dit is, dan zou zulks niet gemakkelijk zijn te beantwoorden; want de boer weegt alleen het slachtvee dat bij het gewicht verkocht wordt. Bij benadering zouden wij eene wagenvracht aangeven op 700 à 800 K.G. Ook de kunstbemesting levert in den jongsten tijd op de eschgronden bevredigende uitkomsten op.

De zaaitijd is voor het winterkoren de tweede helft van September. Latere zaai is meer wisselvallig. In November en December, den zaaitijd voor winterrogge in de veenkoloniën, gezaaid, is het gewas hier zeer van de weersgesteldheid in het voorjaar afhankelijk. Voor aardappelen pooten is hier de tijd April, voor boekweit zaaien 12 tot 20 Mei. Gerst en haver worden vroeger gezaaid omstreeks 8 Mei. De gerstteelt is onbekend geworden; haver wordt nu, en met méér succes, gezaaid in Maart. Herfstspurrie wordt gezaaid in de tweede helft van Juli of in de eerste week van Augustus, herfstknollen 10 tot 15 Augustus. Dit te weten behoort tot de algemeene landbouwkennis. Tot de bijzondere, die sommigen er nog op nahouden, behoort het letten op de schijngestalten der maan. Het groenland te bemesten bij een wassende maan geeft veel, bij een afnemende maan geeft minder gras, zegt men. Late winterrogge te zaaien bij wassende maan verdient de voorkeur; vroeggezaaide levert minder verschil. Eene wassende maan geeft meestal meer blad- en eene afnemende maan meer zaadvorming. Bij het zaaien van wortelen en van knollen zal de bijgeloovige hierop letten. Anderen, die insgelijks op den invloed van de maan acht geven, willen het hooiland bij afnemende maan bemesten, omdat de stalmest bij wassende maan met het gras omhoog gaat; en bij afnemende maan winterrogge zaaien, omdat het graan bij wassende maan uit den grond springt, waarom de weken van wassende maan in October en November van ouds »springelweken« heeten.

Zoo heeft de Drenthenaar zijne eigene en vaak zeer eigenaardige begrippen van landbouwkunde, terwijl het voor hem moeilijk is op te geven hoeveel zuiver graan er gemiddeld per hectare geoogst wordt, maar

gemakkelijk is mede te deelen hoeveel hokken koren zijne beste akkers opleverden; moeielijk op te geven hoeveel stuks rundvee *per* *II.A.* in zijn land wordt geweid, maar gemakkelijk hoeveel ieder perceel voeden kan. Eene zoodanige bijzondere en door ervaring verkregene landbouwkennis komt den boer met betrekking tot zijn bouwland goed te pas, aan eene meer uitgebreide en algemeene kennis gevoelt hij geen behoefte.

Uit de wijze van aanleg der esschen, als wij beschreven, is het te verklaren dat zoo weinig in gepaste richting aangelegde *wegen* in de esschen gevonden worden. Men vindt er slechts enkele die tusschen het korenveld voortkronkelen en daardoor wel het schilderachtige van het korenveld in den zomer verhoogen, of rechtlijnig voortloopen, maar bij den toestand van te weinig wegen is het bijna onmogelijk vele akkers anders dan in Augustus en in September met den mestwagen te bereiken. Want alles, ook de stalmest, wordt op den wagen vervoerd; doelmatige mestkarren heeft men hier niet. Is de oogst van het land verwijderd, dan heeft ieder over andere perceelen vrijen toegang tot zijne niet aan de bestaande wegen grenzende akkers. Wordt een akker voor zomergewas bestemd, dan heeft overleg plaats met de eigenaren of gebruikers van akkers die aan wegen grenzen, om ook in den winter te kunnen mesten.

De bewerking van het bouwland geschiedt in hoofdzaak met ploeg en eg. Spitten en graven wordt op dat land weinig gedaan. Zoodra de winterrogge in de laatste Juli of eerste Augustusweek inge-oogst is, wordt het land ondiep geploegd, na eene droogte van ongeveer drie weken geëgd, daarna bemest, om medio September diep geploegd en terstond bezaaid te worden. De ploeg wordt getrokken door een of twee paarden, vroeger veelal door drie; de diepte voor het zaaiploegen bepaald met de hand, waarbij de afstand van den top van den achterovergebogen duim tot dien van den langen vinger geldt. Op zwaren grond wordt een paar c.M. dieper, op lichter grond iets ondieper geploegd. In de meeste dorpen heeft men ploegen die »omdrijvers» worden geheeten, tegenover de »omsmijters»; in het Zuid-oosten van Drenthe in gebruik. Met den omdrijver begint men bij de eerste bewerking voren te trekken langs de lange zijden van den akker, zoodat de beide laatste voren in het midden van den akker open blijven tot de tweede bewerking. Bij herhaling van deze methode wordt de akker in het midden lichtelijk eenigszins hooger, een ophooping van teelaarde heeft er plaats en vandaar de helling naar de zijgrenzen, waarop wij op bladz. 53 hebben gewezen. Met de omdrijvers begint men ter eener en eindigt ter anderzijde van den akker, om,

na elke vore, bij het heen en terugkeeren het kouter om te slaan.

Bij het eggen volgt men eene zeer practische methode, sedert onheugelijke tijden bekend, die men »schrankelen« noemt. Daartoe laat de boer zijne paarden, die de eg trekken, zoodanigen tocht over het omgeploegde land maken, dat men zeer geregeld telkens schuins over het perceel van de eene tot de andere zijgrens komt. Naar de lengte van den akker heeft men dan terstond drie of vier schuinsche lijnen rechts en even zoovele links over den akker. Bij het terugkeeren langs denzelfden weg wordt altijd over de bocht geëgd, zoodat men beurtelings ter linker- en rechterzijde van den eerstgevolgden weg voortgaat. Daardoor wordt het land kruiselings geëgd, wat zeer in het belang der zaak is en waardoor alle plekken twee malen getroffen worden. In de veenkoloniën, waar de lengte en breedte van de perceelen geen noemenswaardig verschil opleveren, kent men deze bewerking niet. Men egt daar b.v. eerst in Oost-West dan Noord-Zuidelijke richting. De Drentsche boer acht het »schrankelen« van groot belang. Voor jonge boeren is een goed begripsvermogen noodig om het aan te leeren, en van een dommen boer zegt men dat hij »geen akker schrankelen kan.«

Het zaaien geschiedt altijd uit de hand, en de geoefende landbouwer zaait met beide handen even goed. Zaaimachines en de rijenteelt voor halmgewassen zijn hier nog onbekend. Het uitwieden of vernietigen van onkruid heeft alleen bij de aardappelteelt plaats. Soms ook worden boekweit en haver van onkruid gezuiverd, waarvoor uitwieden het eenige middel is.

De groene winterrogge werd vroeger veelal in Februari en Maart met schapen, en in sommige dorpen of gehuchten ook den geheelen winter door met varkens beweide.

Is het winterkoren rijpende, dan werd vooraf bij eene boerenvergadering besloten op welken dag met den oogst zal worden aangevangen. Ieder, die kan, moet tot dit werk zijn hulp verleenen. Wij hebben in Vragen van den Dag, jaargang 1904, blz. 523, eene beschrijving van dit werk gegeven.

De bemesting, waarover wij reeds spraken, geschiedt tót nog toe in hoofdzak met stalmest, doch de resultaten der kunstbemesting op zandgrond zijn zoodanig, dat deze ook op de Drentsche bouwakkers jaarlijks toeneemt. Eene bijzondere bemesting was vroeger die met behulp van de heideschapen, welke dieren, van den tijd terstond na het oogsten af tot den zaaitijd der winterrogge, elken nacht op daartoe aangewezen korenakkers werden gestald. Eene groote omheining van hekwerk werd op het land geplaatst, binnen welke die

schapen gedreven en door den eigenaar van den akker of door den herder des nachts bewaakt werden. Elke boer had beurtelings het recht de geheele kudde een nacht op zijn land te mogen brengen, en wanneer die kudde den volgenden morgen weer aftrok, dan was de akker voldoende bemest.

Voor ongeveer 30 jaren, toen het wolvee gedurig aan ziekten, vooral aan schaapspokken en galziekte, leed, werd deze gewoonte afgeschaft, en thans wordt daarvan nog alleen door den scheper gebruik gemaakt; want deze heeft onder zijne emolumenten nog het recht, gedurende vier of vijf nachten de geheele dorpskudde op zijn land te mogen brengen ter bemesting van zijne akkers.

In de gemeente Odoorn bestond voor enkele jaren nog de gewoonte om de schapen voor zoodanige bedoeling enkele nachten aan de diaconie aldaar af te staan. Deze had bij hare inrichting voor armverzorging ook eenig bouwland in gebruik, dat op die wijze bemest werd. Een bijzondere soort armenzorg alzoo.

De koopwaarde van het bouwland wisselt in verschillende tijden soms zeer sterk, en loopt op de esschen van de verschillende dorpen en gehuchten soms zeer verre uiteen. Per mudde lands wisselt die waarde af van f45 tot f300. Dit is een groot verschil, doch het zijn niet de allerlaagste en evenmin de allerhoogste prijzen die wij gekend hebben. In de laatste jaren werd het bouwland duurder.

De huur van het bouwland werd vroeger in natura, later meer in contanten betaald. Zeer algemeen was langen tijd in Drenthe de gewoonte zoodanig, dat het $\frac{1}{3}$ deel van de netto opbrengst aan koren als huur gold. Waar de verhuurder van het bouwland liever niet met de wisselende korenopbrengst van de verschillende jaren wenschte rekening te houden, daar werd per mudde lands een mud koren als huur bedongen. De meiers of huurboeren huurden hunne plaatsen, als huis, erf, bouw- en groenland, veld en veen, tegen eene huursom groot f50 tot f120 aan zoogenaamde voorhuur, aldus genaamd als eerste huurvoorwaarde, en tegen het $\frac{1}{3}$ deel van de zuivere roggeopbrengst. Van het land voor de aardappel- en boekweitteelt werd dan geene huur aan rogge betaald; het werd begrepen onder de voorhuur. Verwisselde een akker van huurder of kwam een andere meier op eene boerenplaats te wonen, dan bleef het $\frac{1}{3}$ gedeelte van het korengewas in hokken, ten behoeve van den opvolgenden huurder, nog op het land achter. De huurder, die in de wintermaanden huurt, aanvaardt het gehuurde in Augustus en betaalt reeds in November den eersten huurtermijn, alzoo vóórdat hij van het gehuurde geogst heeft. Daarvoor heeft hij het $\frac{1}{3}$ gedeelte, »de

derde«. Zijn de zes huurjaren om, dan laat hij het $\frac{1}{3}$ van het laatste gewas op het land achter en betaalt geen huur meer. Onder de verhuurde bouwakkers komen vooral de pastorie- en kosterijgoederen in aanmerking. Particulieren, die vroeger land verhuurden, hebben dat in dure tijden verkocht, waardoor de huuraanbiedingen afnamen, maar de pastorialia en kosterijgoederen blijven te verhuren vast goed; de inkomsten maken deel uit van de traktementen.

Aan grondbelasting wordt van de bouwakkers op de eschgronden ongeveer 20 cent per mudde lands geheven.

Tienden, vroeger van vele akkers aan de pastorie of kosterij in het kerkdorp der gemeente verschuldigd, werden in latere jaren meestal afgekocht en zijn nu bijna onbekend geworden. Andere belastingen worden van dit land niet geheven. Onderhoud van waterleidingen bestaat hier niet en overstromingen zijn niet te vreezen; want de eschgronden liggen meestal hoog. Bij stortregens neemt de grond in korten tijd zeer veel water op en wordt het overtollige afgevoerd door de voren of scheidingen tusschen de perceelen en vindt vaak een uitweg door de dorpen en gehuchten naar lagere plekken.

Nevens de bouwakkers moeten wij hier nog melding maken van de zoogenaamde *goorns*, welke zijn kleine perceeltjes bouwland onmiddellijk aan de dorpen grenzende, of soms ook wel binnen den kring der dorpshuizen gelegen. De grootte dezer goorns wisselt van een tot acht Aren, de bestemming is meestal voor de teelt van peulvruchten, groenten, vroegrijpe aardappelen, enz. De benaming van goorngrond duidt misschien op hunne vruchtbaarheid, of op den »goorngrond« voor eene vroegere rechtspleging (goorspraak) in de dorpen, die in de open lucht gehouden werd. De meeste goorns hebben evenals de bouwakkers hunne namen.

Van de teelt op de Drentsche esschen hebben wij zoo voor en na de verschillende gewassen reeds genoemd. De winterrogge is daarvan het voornaamste. Het is een tweejarig gewas, dat zeer goed strenge winterkoude, langdurige vorst en sneeuw verdragen kan. Bij vriezende weer krimpen de bladeren wel op, maar sterven niet. Omstreeks 1 April schiet het gewas omhoog en heeft spoedig veel blad, waarom de boer dan ook steeds kleine perceeltjes beschikbaar heeft voor groenvoeding aan het vee, want deze groene rogge overtreft alle grassen aan voedingswaarde. Omstreeks 8 Mei vertoonen zich de aren, van ongeveer 8 tot 20 Juni af bloeit het gewas, en is met Sint Jacobi, d.i. 25 Juli, tot rijpheid gekomen. De lengte van het stroo is 1 tot $1\frac{1}{4}$ M., die van de aar 5 tot 10 cM. De halm

heeft 4 en in sommige jaren 5 knoopen, de aar wordt beladen met 20 tot 60 korrels.

De rogge van de Drentsche esschen is in droge jaren van zeer goede kwaliteit en zwaarder dan die op veengrond groeit. Zij weegt per HL. van 67 tot 72 KG. De korrels zijn kleiner dan de rogge die in de veenkoloniën groeit.

Een recht bekoorlijk beeld levert een golvend graangewas in den zomer kort vóór of gedurende den bloeitijd op. Dan wiegelt het koren op en neêr als de baren der zee, dan geniet men bij eene wandeling in dat korenveld van de aangename geuren, dan zingt de leeuwerik boven dat graangewas zijn zomerlied, dan verbergt zich het schuwe haasje in de diepe voren of scheidingen tusschen de korenakkers, dan slaat de kwartel in het korenveld, waarvan men vroeger geloofde dat het aantal slagen eene voorspelling was van de korenprijzen van dezen oogst. Het Drentsch gezegde luidt: »Geefst Mei ooren (aren) dan geeft Sint Jacobi rijp koren« en de tijd van de ontwikkeling van het graangewas wordt aangegeven in het volgend rijmpje:

Veertien dagen groeien.
Veertien dagen bloeien,
Veertien dagen strippen,
Veertien dagen rijpen.

Voor de korenopbrengst zijn de nachtvorsten in de eerste helft van Mei zeer gevaarlijk. Het gewas heeft in den winter veel koude zonder schade verduurd, doch de jonge halmen kunnen nu niet zonder schade de koude van eenen nacht doorstaan. Met een beangstigd hart ziet de landbouwer de zon aan de heldere westerkim wegzinken en hij neemt den koelen avondwind waar, die doet vreezen voor eene temperatuur, gevaarlijk voor zijn gewas. Sommige gedeelten van de esch zijn daarvoor zeer, andere gedeelten minder gevoelig en de ervaring heeft geleerd, dat de rogge die in het voorjaar aan nachtvorsten geleden heeft, niet half zooveel koren levert dan die er niet aan geleden had.

Zware regens in Juni en Juli kunnen ook schade aan het gewas veroorzaken, dat dan legerig wordt. Legert het gewas vóór den bloeitijd, dan is de korrelopbrengst vaak zeer onbeduidend. Hagelschade komt in Drenthe gelukkig niet veel voor. Omstreeks het jaar 1867 werd het gewas in de zuidoostelijke gemeenten Sleen en Emmen, en in een gedeelte van de gemeente Odoorn, totaal verwoest. Na dien tijd

kwam daar niet zoodanige hagelschade meer voor. In 1905 had eene vernieling door hagel plaats in de kreits Bentheim, in Hannover, en in de omstreken van Koevorden. Voorts heeft hier de winterrogge enkele malen veel aan de zoogenaamde roode roest geleden.

Voordeelige omstandigheden voor het gewas zijn: een droge zaai-tijd, een strenge winter waarin de rogge bedekt is door eene behoorlijke sneeuwlaag, volgens de meening der ouden veel rijm in den winter, een droge Maart en een behoorlijk vochtige April, warmte in Mei, droog tamelijk warm weer bij noordenwind in den bloeitijd, geen zware stortregens en geen felle zonneschijn gedurende het laatste tijdperk, dat van het rijpen van het koren. Een paar flinke regenbuien op het in hokken ter droging staand koren beschouwde de oude Drentsche landbouwer als een groot voordeel om het langzaam te doen narijpen.

In strenge winters hebben de Drentsche esschen veel te lijden van de wilde ganzen, die zich vaak al in November vertoonen, dan meestal spoedig weer vertrekken, om bij vorst en sneeuw in December en Januari voorgoed op de esschen aan te vallen, waar zij veel kwaad doen door het groene koren af te bijten. Met vergunning van den Heer Commissaris der Koningin worden er vaak jachten gemaakt op deze aanvallers. Eene noemenswaardige vermindering is er van zoodanige jacht niet te verwachten; buit maakt de ganzenjager bijna niet. Men kan de ganzen wel van het eene naar het andere gedeelte van de esch verjagen, maar zij vertrekken niet voordat de dooi invalt. In de laatste jaren waren de aanvallen van die ganzen minder groot dan wij deze wel gekend hebben.

Op de akkers in de nabijheid van bosschen heeft de rogge veel te lijden van de konijnen. Ook deze worden door jagers vervolgd en gedood, maar hun aantal vermeedert telken jare weer zeer sterk in die bosschen.

De meest gevaarlijke vijanden voor de roggeteelt zijn de veldmuizen. In de meeste jaren zien wij in den oogsttijd slechts een enkel muisje op het korenveld, in enkele jaren is hun aantal legio en dan doen zij enorm veel kwaad. Naar wij vernamen moet de hevigste muizenplaag hier hebben geheerscht omstreeks 1848. Het gewas werd toen op sommige akkers voor meer dan het $\frac{3}{4}$ deel vernield, en de plaag hield vele weken aan, totdat zij onverwachts en snel een einde nam. Men heeft ons medegedeeld, dat er toen witte muizen waren gekomen, zoodat het volk bij latere muizenplagen steeds geloofde dat de witte muizen het einde van de plaag zouden brengen. Bij de twee muizenplagen alhier, die wij ons zeer goed herinneren, hebben wij nooit

van witte muizen vernomen. Een enkele komt er ook in gewone tijden wel eens voor, zooals ook met de witte zwaluwen en witte wezels het geval is.

In of omstreeks het jaar 1873 kwam eene hevige muizenplaag op de Drentsche esschen voor, die wij ons zeer goed herinneren. Op $3\frac{1}{2}$ mudden lands maaiden we toen slechts 62 hokken koren; in gewone jaren levert dat land 160 tot 180 hokken op. Overal richtten de muizen groote schade aan. Van sommige akkers werd het nog aanwezige groene gewas in Juni afgemaaid om het te drogen en als veevoeder voor den winter te bewaren. Daarna werd het land omgeploegd om het met boekweit te bezaaien en bij het omploegen van zoodanigen akker, ter grootte van $\frac{3}{4}$ mudde lands, werden daarop 163 muizen gedood, terwijl nog vele ontkwamen.

De andere muizenplaag die wij kennen, had plaats in het jaar 1893. Toen werden pogingen aangewend om de muizen te dooden door typhus murium, waarvan men verwachtte dat het eene besmetting, onder de muizen zou veroorzaken. De proef leverde te Borger geen resultaat op. Beter succes had men met strychninehaver, dat indertijd verstrekt werd door de firma Brocades en Stheeman te Meppel en over een groot deel van Drenthe verkocht werd. Bij regenachtig weer slaagden deze pogingen minder dan bij droog weer, misschien omdat de muizen den vergiftigden haver in het laatste geval spoediger opnamen.

Veel sneeuw in den winter doodt de muizen niet. Alleen dan, wanneer na sneeuw eene snelle afwisseling van dooi en vorst volgt, zooals in den winter 1893/94 het geval was, komen zij om het leven. Na 1893 heeft men hier slechts een paar malen van eenige geringe muizenschade vernomen.

Eindelijk nog heeft men in de jaren 1872 tot 1882 veel nadeel aan dit gewas ondervonden, die toegeschreven werd aan ritnaalden of koperwormen, die de planten in den grond afbijten en vernielen. Er werd toen veel van de ritnaald gezegd en over haar geschreven en men heeft haar vooral met kalk willen bestrijden. Later vond de meening meer ingang dat de schade, aan ritnaalden toegeschreven, bestaande in het wegsterven der roggeplanten, een gevolg was van eene phosphorverarming in den bodem, voor welke meening men eene bevestiging zag in het feit dat akkers, die jaren achtereen, ook na flinke stalmestbemesting, onvruchtbaar bleken, enkel bij eene bemesting met Thomasslakkenmeel weer in veel verbeterden toestand geraakten en terstond weer een vrij goed gewas opleverden. Ritnaalden vindt men ook thans nog zeer veel in het Drentsche bouwland,

maar zij veroorzaken aan de rogge geen noemenswaardige schade. Behalve de winterrogge werden vroeger zomerrogge, boekweit en aardappelen op de Drentsche eschgronden geteeld. De teelt van zomerrogge en boekweit neemt zeer af, die van aardappelen gaat sterk vooruit, terwijl nu ook veel haver op onze bouwakkers groeit, welk gewas er vroeger niet wilde, maar nu, bij eene bemesting met Thomas-slakkenmeel en chilisalpeter, nog hoogere opbrengst levert dan de winterrogge.

De zomerrogge, nog hier en daar bekend, levert in den regel minder voordeelen op dan de winterrogge. Voor wisselbouw en grondverbetering werd zij van beteekenis geacht.

De boekweit levert in slechts enkele jaren eene opbrengst die elk ander gewas aan waarde overtreft. Zoodanige oogst, nog in 1905 verkregen, komt echter zelden voor. Felle droogte, heete zonneschijn, koude nachten in den bloeitijd, de eerste helft van Augustus, bederven bij dit gewas zoo licht alles.

Een aardappeloogst van 60 HL. per mudde lands, ongeveer 200 HL. per HA., werd vroeger, in de jaren nadat de ziekte was opgetreden, als zeer ruim beschouwd. Thans brengt men het tot over de 100 HL. per mudde lands. Sommige nieuwe soorten, vooral de Eigenheimers, tieren hier uitstekend, en de teelt geeft veel voordeel, vooral omdat de Eigenheimers in den vreemde als consumptieaardappelen zeer goed bevallen. De oude soorten die wij hier vroeger gekend hebben, zijn alle verdwenen. Nieuwe soorten, met meer weerstandsvermogen tegen de aardappelziekte en waaronder vroegrijpe, zijn ingevoerd, en er is eene aanmerkelijke verbetering ontstaan, die den landbouwers telken jare meer ten goede komt.

Tot de vijanden van het aardappelgewas, die zich op de Drentsche esschen vertoonen, behooren de meer genoemde ritnaalden, die den stand van het gewas in het voorjaar zeer benadeelen kunnen door het afbijten van de stammen. In het reeds genoemde jaar 1893, veroorzaakten de muizen ook veel schade aan het gewas; de beste knollen kiezen zij tot hun prooi en knagen ze van binnen zoodanig uit, dat slechts de holle vormen in den grond achterblijven. De nieuwe en meer vroegrijpe soorten bieden meer weerstand tegen de ziekte, die in jaren, zooals in dit en in het vorige jaar, weinig schade veroorzaakt.

Behalve voor de genoemde gewassen zijn de Drentsche bouwakkers uitstekend geschikt voor de teelt van spurrie, die zonder bemesting in de eerste helft van Augustus wordt gezaaid, nadat de rogge van het land is ingeooogst. Komt het spurriezaad bij niet te weinig vochtigheid spoedig tot ontkieming en heeft het gewas in Augustus en

September eenigen zonneshijn te wachten, dan kan de oogst zeer ruim worden, waarvan alleen voor najaarsgroenvoeding veel gebruik wordt gemaakt. Pogingen om de spurrie door ensileeren voor langeren tijd als veevoedsel te bewaren, hebben niet zoodanige resultaten opgeleverd dat men er mede voortgaat; en zoo is dit uitstekend veevoedsel tot nog toe voor slechts vier à vijf weken bruikbaar. Droogte in den zaaitijd is schadelijk voor de teelt; nachtvorsten in de tweede helft van October doen het vaak te spoedig slap worden, zoodat het tegen den grond zakt en niet meer afgemaaid kan worden. Jaarlijks wordt veel spurrie op de Drentsche esschen gezaaid waarvan veel verloren gaat. Men heeft de spurrie ook als groenbesteding willen gebruiken door het gewas onder te ploegen, hetwelk echter geen bevredigende resultaten opleverde.

Voor de teelt van herfstknollen, medio Augustus gezaaid, zijn sommige deelen van de esch wel, andere niet geschikt.

Proeven met paarden- en duivenboonen, met serradella en klaver op de bouwakkers leveren meestal geen gewenscht succes op. De lupinteelt, als middel voor graanbesteding, bevalt op de Drentsche esschen niet. Dit gewas wil bij eene gepaste kunst- nog beter op omgespit heideveld, mits dit leemhoudend is, dan op vele Drentsche bouwakkers en de proefneming op dit land leverde meestal schade op, wijl men er een rogge- of aardappeloogst bij heeft ingeschoten. Voordeeliger is het voor den boer door kunst- dan door groenbesteding de vruchtbaarheid van zijn land te verhoogen.

Een voortdurende vijand van den landbouw, die nog altijd te weinig bestreden wordt, is het onkruid.

Tot de hier het meest voorkomende onkruiden behooren de korenbloemen, *centaurea cyanis*, de wilde of kruipende zuring, *rumex acetosella*, het hondehaar, *avena praecox*, het meelgras, *holcus lanatus*, de dravik, *bromus arvensis*, de kweken, *triticum repens*. Minder veelvuldig komen hier voor de duizendknoop, hier »bitterplant« genaamd, *polygonum persicaria*, de hennepnetel, *lamium amplexicaule*, de winde, *convulvulus arvensis*, het kruiskruid, *senecio vulgaris*, het varkensgras, *polygonum aviculare*, de melde, *atriplex latifolia* en *atriplex patulum*, het kruizemunt, *malva moschata*, hazegar, *achillea millefolium*, de muur, hier genoemd, »mier«, *stellaria media*, het zilverschoon, *potentilla anserina*, terwijl ook vooral de spurrie, *spergula arvensis*, veel als onkruid in zomergewassen voorkomt.

(Slot volgt.)